

tion of basic needs and expression of social and psychological attitudes in motivational sphere – showed the presence of only general trends to the selection of specific types of the organizational culture. It was concluded that in order to ensure more precise recommendations on the choice of a particular dominating item in the organization of the culture type, apart from the testing, in our opinion, it is necessary to apply the psychological counseling.

Key words: organizational culture; typology of organizational culture; choice of organizational culture of future workplace; personality; personal characteristics; the level of satisfaction of basic needs; expression of social and psychological attitudes; research.

Received October 26, 2014

Revised November 21, 2014

Accepted December 02, 2014

УДК 159.923.2: 316.61

О.Б. Столяренко
stolyarenko@inbox.ru

Вплив сім'ї на розвиток різновікових взаємин дітей

Stoliarenko O.B. The family influence onto the development of relations between children of different age / O.B. Stoliarenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 27. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 568–580.

О.Б. Столяренко. Вплив сім'ї на розвиток різновікових взаємин дітей. У статті висвітлено результати теоретичних та експериментальних досліджень проблеми взаємин дітей різного віку у сім'ї. Встановлено, що розвиток особистості дитини залежить від характеру її взаємин з іншими людьми. Взаємини з дітьми різного віку та з дорослими можуть як сприяти реалізації потенційних можливостей особистості, так і блокувати цей процес. Враховуючи важливість міжособистісних взаємин дитини в процесі розвитку її особистості, постає проблема з'ясування особливостей оптимальних взаємин дитини з оточуючими людьми та їх формування у процесі спілкування й спільної діяльності. Внаслідок недостатньої кількості психологічних досліджень взаємин між учнями різного віку в шкільному середовищі, досліджено вплив сім'ї на роз-

виток різновікових взаємин дітей. Проаналізовано протилежні точки зору педагогів і психологів на позицію дитини як старшого чи молодшого серед братів і сестер. Встановлено, що позиція дитини серед братів і сестер як старшого чи молодшого має як переваги, так і недоліки, які можуть несприятливо позначитися на формуванні особистості. Показано, що конфлікти у взаєминах між дітьми в сім'ї породжують дефіцит емоційного тепла й утруднюють формування соціальних зв'язків у дорослому віці, а позитивні взаємини між братами і сестрами прогноують успішну соціалізацію та зменшують ризик виникнення соціальних проблем у майбутньому. Доведено, що провідну роль у формуванні взаємин дітей різного віку відіграють близькі дорослі, насамперед батьки і вчителі. Досліджено, що досвід різновікових взаємин, отриманих дитиною у сім'ї, хоча й не гарантує дитині успішність різновікових контактів, усе ж таки формує готовність до такого роду взаємин і поза сімейним колом.

Ключові слова: міжособистісні взаємини, різновікові взаємини, віковий статус, вікова позиція, позиція старшого, позиція молодшого, особистісний розвиток.

О.Б. Столяренко. Влияние семьи на развитие разновозрастных взаимоотношений в семье. В статье отражены результаты теоретических и экспериментальных исследований проблемы взаимоотношений детей разного возраста в семье. Установлено, что развитие личности ребёнка зависит от характера его взаимоотношений с окружающими людьми. Взаимоотношения с другими детьми и со взрослыми могут как способствовать реализации потенциальных возможностей личности, так и блокировать этот процесс. Учитывая значение межличностных взаимоотношений ребёнка в процессе развития его личности, возникает проблема определения особенностей оптимальных взаимоотношений ребёнка с окружающими людьми. Вследствии недостаточного количества психологических исследований взаимоотношений между учениками разного возраста в школьной среде исследовано влияние семьи на развитие разновозрастных взаимоотношений детей. Проанализированы противоположные точки зрения педагогов и психологов на позицию ребёнка как старшего или младшего среди братьев и сестёр. Установлено, что позиция ребёнка среди братьев и сестёр как старшего или младшего имеет как преимущества, так и недостатки, которые могут неблагоприятно отразиться на формировании личности. Показано, что конфликты во взаимоотношениях между детьми в семье создают дефицит эмоционального тепла и усложняют формирование социальных связей во взрослом возрасте, а позитивные взаимоотношения между братьями и сёстрами создают условия для успешной социализации и уменьшают риск возникновения социальных проблем в будущем. Доказано, что ведущую роль в формировании взаимоотношений детей разного возраста играют близкие взрослые, в первую очередь родители и учителя. Сделан вывод, что опыт разновозрастных взаимоотношений,

полученный ребёнком в семье, формирует готовность к таким взаимоотношениям вне семьи.

Ключевые слова: межличностные взаимоотношения, разновозрастные взаимоотношения, возрастной статус, возрастная позиция, позиция старшего, позиция младшего, развитие личности.

Актуальність проблеми. У сучасній практиці шкільного навчання і виховання ситуації взаємодії учнів різного віку виникають досить часто. Різновікова група об'єднує дітей, які відрізняються за своїми фізичними та розумовими можливостями, інтересами, знаннями, вміннями тощо. Зрозуміло, що й взаємини між такими різними дітьми будуть мати свою специфіку і суттєво відрізнятимуться від міжособистісних взаємин у групі ровесників. Іноді ці відмінності помітні та враховуються як вчителями, так і учнями, безпосередніми учасниками різновікового спілкування (різновікові класи у малокомплектних сільських школах, шкільні творчі гуртки, групи продовженого дня, які комплектуються із учнів різних класів, табори літнього відпочинку тощо). У більш типових випадках, коли діти з різницею в один-два роки навчаються в одному класі, психологічні особливості старших і молодших учнів педагоги не приймають до уваги. Хоча досягнення педагогічної практики переконливо засвідчили, що різновікові взаємини за умови відповідного педагогічного керівництва можуть спричиняти глибокий позитивний вплив на психічний та особистісний розвиток дітей, а також дають можливість для освітньо-культурного розвитку всіх суб'єктів навчання, для гуманізації взаємин учнів різних класів школи та згуртування колективу школи.

Зважаючи на науково-практичне значення проблеми взаємин дітей різного віку, доводиться констатувати, що у психологічному аспекті вона залишається майже зовсім не вивченою. Дослідження проблеми взаємин дітей різного віку різні, методологічно не об'єднані внаслідок відсутності завершеної цілісної наукової теорії. Процес різновікових взаємин розглядається у вузьких межах емпіричних уявлень. Отже, недостатня кількість психологічних досліджень взаємин між учнями різного віку в шкільному середовищі спонукає нас дослідити вплив сім'ї на розвиток різновікових взаємин дітей.

Метою даної статті є виявлення впливу досвіду різновікових взаємин, отриманих дитиною у сім'ї, на успішність різновікових контактів поза сімейним колом.

Виклад основного матеріалу. У психології сім'ї значна увага приділяється взаєминам між батьками і дітьми, питання

взаємин дітей різного віку в сім'ї висвітлено недостатньо. Проблему психологічних особливостей старшої і молодшої дитини в сім'ї досліджували вітчизняні (М.І.Алексєєва, М.І.Буянов, Ю.Б.Гіппенрейтер, О.П.Главник, І.А.Дідук, Т.І.Думитрашку, І.С.Кон, М.Р.Кошонова, Т.І.Пашукова, Н.А.Пеньковська, В.Г.Степанов) та зарубіжні дослідники (А.Адлер, Л.Берк, К.Кволс, М.Мид, Р.Річардсон, Ж.Руссо, Б.Спок, Е. Фромм, К.Хорні та ін.). У їх працях відображено різні, іноді цілком протилежні погляди на проблему.

І.С. Кон [9] зауважує, що кожна дитина у сім'ї – індивідуальність зі своїм темпераментом, характером, іноді навіть зовні не схожа на братів чи сестер, і, нарешті, вона належить до певної вікової категорії. Одна дитина приходить у сім'ю раніше, ніж інша, і на деякий час стає єдиним центром уваги родини, наступна дитина ніколи не буде єдиною, бо вона з'явилась у сім'ї, де, крім неї, вже є старші брат чи сестра.

Можна передбачити, що перша дитина після появи брата чи сестри буде вагатись, чи люблять її батьки так само, як і раніше. Таким чином, взаємини суперництва між дітьми різного віку мають своїм джерелом егоїстичне почуття, болючий сумнів у батьківській любові. Аналізуючи проблему, А.Адлер [1] висловив думку, що ревності (суперництво) неминуче виникають у сім'ї з двома дітьми. Для старшої дитини характерні певні психологічні особливості, зумовлені її віковим статусом. З цього приводу А. Адлер відзначив, що старший малюк спочатку виховується як єдиний і отримує необмежену любов з боку батьків. Тому, стверджує А.Адлер [], первістки більш агресивні й егоїстичні. Особливо ці риси виявляються з появою другої дитини. Народження другої дитини сприймається первістком як загроза його спокою та домінуванню. Цю ситуацію А.Адлер [1] назвав «падіння з трону».

Деякі дослідники прийшли до висновку, що до первістка батьки висувають надмірно великі вимоги і багато очікують від нього (Б. Спок [14]).

Дещо в іншому аспекті аналізує цю проблему Е. Фромм [16]. Він вважає, що улюбленцем сім'ї завжди є друга дитина. Ставлення родини до другої дитини як до маленької та безпомічної затягується на довгий період. Внаслідок цього такі діти, навіть досягаючи періоду дорослості, а іноді й похилого віку продовжують здаватись маленькими дітьми, виявляти прояви інфантилізму.

Ю.О. Приходько [12], досліджуючи особливості сімейних взаємин дітей різного віку, виявила, що коли в дитини є молод-

ші брати і сестри, то вона майже завжди вміє піклуватися про них. Старші діти лагідні й турботливі, помічають труднощі молодших, вчасно приходять їм на допомогу. Щодо молодших, автор вважає, що виняткове становище дитини в сім'ї негативно позначається на її соціальному розвитку. Іноді, залежно від ставлення дорослих, молодші стають «тиранами» сестер і братів [12].

На думку Н.А. Пеньковської [11], молодші діти звикши у сім'ї бути найменшими та найслабшими, часто вдаються до лестощів, бажаючи досягти цілі.

Підтвердження думки психолога ми знаходимо в Т. І. Дмитрашку [6], яка зазначає, що молодший швидше стане послідовником, аніж лідером, і зможе легко догоджати людині, яка йому сподобається.

У дослідженні взаємин між дітьми в сім'ї значна увага приділяється суперечкам, сваркам, конфліктам. Цю проблему досліджували М.І.Буянов, Ю.Б. Гіппенрейтер, Г. Клаус, Ж.-Ж. Руссо, В.Г.Степанов, О.А.Шаграєва.

Одним із перших теми конфліктів, сварок між дітьми в сім'ї торкнувся Ж-Ж. Руссо [13]. Філософ стверджує, що втручання батьків у конфлікти між різновіковими дітьми може сприяти розвитку їх агресивності. Оскільки молодші діти на правах слабших можуть очікувати, що батьки стануть на їх бік, вони, не вагаючись, вступають у конфлікт із більш сильним супротивником.

Інші дослідники також наголошують на тому, що у становленні конкурентних стосунків дітей велике значення має вплив батьків. Будь-які стосунки між дітьми в одній сім'ї, як правило, отримують пряме чи непряме схвалення з боку батьків. О.А.Шаграєва [17] зазначає, що суперництво між дітьми особливо наростає, коли батьки починають порівнювати своїх дітей.

Причиною конфліктів між дітьми в одній сім'ї також може бути їх бажання привернути увагу батьків до себе. Втручаючись у сварки дітей у якості суддів, прагнучи примирити чи розсудити дітей, батьки найчастіше наносять непоправну шкоду їх взаєминам.

Ю.Б. Гіппенрейтер [4] припускає, що однією з причин конфліктів між різновіковими дітьми в сім'ї може бути те, що молодшу дитину батьки стараються краще одягнути, купують різноманітні іграшки. Старшу ж дитину часто несправедливо звинувачують та карають. У результаті старша дитина буде, якщо не відкрито, то завуальовано ображати молодшу.

В.Г.Степанов [15] стверджує, що діти виявляють більше фізичної чи вербальної агресії проти єдиного брата чи сестри, ніж проти решти дітей, з якими вони спілкуються. Очевидно, робить висновок автор, конфлікти дитини з братом чи сестрою є основоположними для вироблення їх подальшої агресивної поведінки.

М.І.Буянов [3], досліджуючи поведінку дітей із неблагополучних сімей, також підкреслює вплив негативних взаємин між братами і сестрами на розвиток дитячої агресивності. Автор доводить, що конфлікти у взаєминах між дітьми в сім'ї суттєво впливають на соціалізацію індивіда, результатом якої стає завоювання ним силових моделей поведінки.

Г. Клаус [8], прагнучи зрозуміти причини виникнення аномалій в емоційних реакціях у підлітка або дорослого, нерідко виявляє ці причини у сімейній ситуації періоду раннього дитинства, зокрема у ревнощах братів і сестер одне до одного. Вчений стверджує, що саме суперництво і ревності дітей у сім'ї породжують дефіцит емоційного тепла й утруднюють формування соціальних зв'язків у дорослому віці.

Згідно позиції Л.Берк [2], ревності і конфлікти є лише однією стороною насичених емоційних взаємин братів і сестер. Частіше у їх взаєминах можна помітити любов і співчуття. Навички, які різновікові діти набувають під час взаємодії одне з одним, суттєво впливають на їх здатність враховувати наслідки своїх вчинків, моральну зрілість і компетентність у взаєминах з іншими дітьми. У сучасному світі, коли батьки заклопотані власними проблемами і не мають достатньо вільного часу для спілкування з дітьми, брати і сестри компенсують цей недолік, виявляючи більш інтенсивну підтримку одне одному, вважає автор.

Завдяки спілкуванню зі старшими чи молодшими братами і сестрами дитина регулює уявлення про себе з оцінкою інших, що розвиває її самооцінку. Такі взаємини забезпечують необхідний емоційний комфорт, формують здатність до об'єктивної самооцінки (І.А.Дідук [5]). Для дитини взаємини з молодшим чи старшим братом або сестрою важливі та значущі, оскільки брати та сестри здатні навіть більшою мірою, ніж батьки, поділити та зрозуміти їх інтереси, турботи, висловити співчуття, допомогти.

Т.І.Пашукова [10] виявила, що кількість дітей у сім'ї впливає на рівень їх егоцентризму. Найменш егоцентричні діти у сім'ях з трьома дітьми. У великих сім'ях є більше можливостей для того, щоб навчитися координувати погляди, бажання, плани і наміри.

На думку Т. І. Думитрашку [6], в дітей, які виховуються в сім'ї з декількома братами і сестрами, краще задовольняються комунікативні потреби, розвивається вербальна мова.

Отже, аналіз літератури даного напрямку дозволяє виділити два основних погляди на сутність взаємин дітей різного віку у сім'ї. Послідовники одного з них (А.Адлер, Ю.Б. Гіппенрейтер, К.Кволс, Н.А.Пеньковська) дійшли висновку, що старші діти більш агресивні, егоїстичні й тривожні і що у старшої дитини ймовірність емоційних порушень дещо вища, ніж у молодших. Найбільш важливими психологи виділяють два факти. По-перше, коли народжується перша дитина батьки ще недостатньо досвідчені та занадто тривожні, вони з меншою впевненістю і вмінням доглядають першу дитину. По-друге, у старшої дитини виникає проблема адаптації до появи наступної, а у молодшої таких переживань немає. Молодша дитина більш спокійна, витримана і менш агресивна, ніж старша.

Прихильники другого погляду (Л.Берк, І. А. Дідук, Т. І. Думитрашку, Ю.О.Приходько, Ж.-Ж. Руссо, Б.Спок, Е.Фромм) навпаки, вважають, що старші діти більш чуйні, відповідальні, самостійні, ініціативні, товариські, більш мотивовані на досягнення успіху, менш агресивні. Молодші діти більш залежні від інших, ніж первістки.

Водночас виявлено, що позиція дитини серед братів і сестер як старшого чи молодшого має, крім переваг, і свої недоліки, які можуть несприятливо позначитись на формуванні особистості, якщо вчасно не усунути їх. Конфлікти у взаєминах між дітьми у сім'ї породжують дефіцит емоційного тепла й утруднюють формування соціальних зв'язків у дорослому віці. Позитивні ж взаємини між братами і сестрами прогнозують успішну соціалізацію і зменшення ризику виникнення соціальних проблем у майбутньому.

Визначення впливу кількості дітей у сім'ї на сформованість різновікових взаємин дитини проводилось за допомогою анкети для батьків «Різновікові взаємини вашої дитини (частина 1: У сім'ї)». З'ясування зв'язку між сформованістю різновікових взаємин і наявністю в молодшого школяра досвіду позасімейного і позакласного різновікового спілкування відбувалось за допомогою анкети для батьків «Різновікові взаємини вашої дитини (частина 2: Поза сім'єю і шкільним класом)».

Першочерговим завданням було перевірити достовірність загальноприйнятого уявлення про те, що в сім'ях, де виховується кілька дітей, автоматично забезпечується успішність різновіко-

вих контактів дитини поза родиною. З метою виявлення складу сім'ї та характеру взаємин досліджуваних із дітьми іншого віку нами було розроблено анкету для батьків досліджуваних учнів «Різновікові взаємини вашої дитини». Анкета складається з 9 відкритих питань, які розкривають особливості складу сім'ї досліджуваного (1-2 питання), вікову позицію дитини в сім'ї (3 питання), наявність чи відсутність досвіду різновікових взаємин у сім'ї (4-5 питання), наявність досвіду різновікових взаємин у дитини поза сім'єю і шкільним класом (6-9 питання). Анкетування проводилось у письмовій формі.

Отримані від батьків дані класифікувалися за блоками (досвід різновікових взаємин в умовах сім'ї, соціальний досвід у системі «дитина – дитина іншого віку» поза сім'єю). На підставі аналізу даних робилися загальні висновки про те, чи є у дитини можливість отримати досвід різновікових взаємин у сім'ї, чи зацікавлена вона у взаєминах з дітьми іншого віку поза сім'єю.

Отримані в ході анкетування 140 батьків дані дали можливість дослідити такий зовнішній чинник як *«наявність в дітей сімейного досвіду різновікових взаємин»*. Аналізуючи результати дослідження, ми виявили, що 57,1 % досліджуваних (80 осіб) виховуються у сім'ях з однією дитиною. Брата чи сестру мають 42,9% (60 осіб). З них 25,0% молодших школярів з високим рівнем різновікових взаємин (у загальній вибірці 22,6%), 43,3% мають середній рівень різновікових взаємин (у загальній вибірці – 49,4%), 31,7 % – низький рівень (у загальній вибірці – 28,0%) (див. табл. 1). Це свідчить про дещо кращі показники сформованості різновікових взаємин у дітей, що виховуються у сім'ях з кількома дітьми, проте їх статистичної значущості підтверджено не було.

Підрахунок χ^2 критерію не виявив статистично значущої різниці у розподілі дітей за рівнями сформованості різновікових взаємин у тих, хто не має братів і сестер, та у тих, у кого вони є ($\chi^2 = 5,55$).

Аналізуючи вплив зовнішнього чинника *«наявність поза сімейного та позакласного досвіду різновікових взаємин»* на рівень їх сформованості у дитини, ми з'ясували, що батьки (140 осіб) засвідчили наявність досвіду спілкування з дітьми іншого віку у 65% дітей (91 особа). З них частина спілкується і зі старшими, і з молодшими (35,2%), частина переважно зі старшими (25,3%) решта (39,5%) – з молодшими. Відсутній або майже відсутній такий досвід у 35,0% дітей (49 осіб).

Таблиця 1

**Розподіл молодших школярів за рівнями сформованості
різновікових взаємин залежно від наявності у них досвіду
різновікових взаємин (у %)**

Рівні різно- вікових взаємин	За- гальна вибірка	Різновікові кон- такти у сім'ї		Різновікові контакти позасімейні та позакласні	
		наявні	відсутні	наявні	відсутні
Високий	22,6	20,0	25,0	30,8	10,2
Середній	49,4	55,0	43,3	62,6	30,6
Низький	28,0	25,0	31,7	6,6	59,2

Серед дітей з досвідом позасімейних та позакласних різновікових взаємин 30,8% мають високий рівень різновікових взаємин, 62,6% – середній та 6,6% – низький (табл.1).

Серед дітей, в яких позасімейні та позакласні різновікові контакти відсутні або майже відсутні, дуже мало (10,2%) з високим рівнем сформованості різновікових взаємин, 30,6% мають середній та більшість (59,2%) – низький рівні. Відмінності у розподілі за рівнями сформованості різновікових взаємин у підгрупах дітей з наявністю чи відсутністю позасімейних та позакласних різновікових контактів статистично значущі на рівні 0,001 ($\chi^2=449,1$).

Аналіз групи дітей, які не мають позасімейних та позакласних різновікових контактів, показує, що низький рівень сформованості різновікових взаємин демонструють ті діти, які є в сім'ї єдиними.

Можна припустити, що сімейний досвід різновікового спілкування – не єдине джерело різновікових контактів, і може компенсуватись досвідом взаємин позасімейного різновікового спілкування. Водночас, досвід різновікових взаємин, отриманих дитиною у сім'ї, хоча й не гарантує дитині успішність різновікових контактів, все ж таки формує готовність до такого роду взаємин і поза сімейним колом, про що свідчить статистично не підтверджена тенденція до кращої сформованості різновікових взаємин у дітей, у сім'ях яких є більше, ніж одна дитина.

Висновки. Отже, *теоретичний аналіз* вітчизняних і зарубіжних досліджень з проблеми міжособистісних взаємин дає підставу зробити такі узагальнення:

По-перше, позиція дитини серед братів і сестер як старшого чи молодшого має як переваги, так і недоліки, які можуть несприятливо позначитись на формуванні особистості. Конфлікти

у взаєминах між дітьми у сім'ї породжують дефіцит емоційного тепла й утруднюють формування соціальних зв'язків у дорослому віці. Позитивні взаємини між братами і сестрами прогноують успішну соціалізацію та зменшення ризику виникнення соціальних проблем у майбутньому.

По-друге, оцінка вченими ролі різновікових груп у розвитку особистості дитини є досить суперечливою. Дослідники одностайні у тому, що взаємини між дітьми різного віку можуть бути сприятливими для розвитку їх особистості лише за певних психолого-педагогічних умов. Провідну роль у формуванні взаємин дітей різного віку відіграють близькі дорослі, насамперед батьки і вчителі.

За наслідками *емпіричного дослідження* виявлено наступні психологічні особливості різновікових взаємин молодших школярів: дослідження зовнішнього чинника «наявність у дітей сімейного досвіду різновікових взаємин» показало слабкий і статистично не підтверджений позитивний вплив на рівень сформованості різновікових взаємин молодших школярів. Вплив чинника «наявність позасімейних та позакласних різновікових контактів» спричиняє статистично значущі відмінності у розподілі за рівнями сформованості різновікових взаємин. Найбільше досліджуваних з низьким рівнем сформованості різновікових взаємин у підгрупі дітей, які є одночасно і єдиними в сім'ї та в яких відсутні позасімейні різновікові контакти.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / Альфред Адлер; [пер. с нем.] – СПб. : Академ. проект, 1997. – 219 с.
2. Берк Л. Развитие ребенка / Л.Берк; пер. с англ.; ред. Л.Винокурова. – СПб. : Питер, 2006. – С. 954 – 962.
3. Буянов М.И. Ребёнок из неблагополучной семьи : Записки детского психиатра : Книга для учителей и родителей / Михаил Иванович Буянов. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с.
4. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? / Юлия Борисовна Гиппенрейтер – М. : Книга, 1996. – 163 с.
5. Дідук І. А. Специфіка взаємин між рідними братами та сестрами / І.А.Дідук // Психологія : [зб. наук. праць]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. – Вип. 3(6). – С. 181–190.
6. Думитрашку Т. И. Факторы формирования ребёнка в многодетной семье : автореф. дисс. на соискание науч. степени

- канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / Т.И. Думитрашку. – К., 1992. – 16 с.
7. Кволс К. Радость воспитания. Как воспитывать детей без наказания / Кетрин Кволс. – СПб. : ИД Весь, 2004. – 288 с.
 8. Клаус Г. Введение в дифференциальную психологию учения / Г.Клаус; пер. с нем.; ред. И. В.Равич-Щербо. – М. : Педагогика, 1987. – 176 с.
 9. Кон И.С. Ребенок и общество / Игорь Семенович Кон. – М. : Наука, 1988. – 269 с.
 10. Пашукова Т.И. Влияние факторов семейного воспитания и особенностей общения на эгоцентрическую направленность подростков / Т.И. Пашукова // Проблемы сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип. 9. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С.275–284.
 11. Пеньковська Н.А. Сім'я формує самооцінку дитини / Н.А. Пеньковська // Дошкільне виховання. – 2002. – №6. – С.16–19.
 12. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі / Юлія Олексіївна Приходько. – К. : Радянська школа, 1987. – 127 с.
 13. Руссо Жан Жак. Юлия, или Новая Элоиза / Жан Жак Руссо пер. с франц.; ред. В.Дынник, Л.Пинский. – М. : Художественная литература, 1968. – С. 523.
 14. Спок Б. Разговор с матерью: книга о воспитании / Б. Спок. – М. : Политиздат, 1990. – С. 129–132.
 15. Степанов В.Г. Психология трудных школьников / В.Г. Степанов. – М. : Республика, 1996. – С. 211.
 16. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм; пер. с англ.; ред. С.Игнатенко. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
 17. Шаграева О.А. Детская психология : Теоретический и практический курс : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ольга Аркадьевна Шаграева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 368 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Adler A. Vospytanye detej. Vzaymodejstvye polov / Al'fred Adler; [per. s nem.] – SPb. : Akadem. proekt, 1997. – 219 s.
2. Berk L. Razvytye rebenka / L.Berk; per. s angl.; red. L.Vynokurova. – SPb. : Pyter, 2006. – S. 954 – 962.

3. Bujanov M.Y. Rebenok yz neblagopoluchnoj sem' y: Zapysky detskogo psyhyatra: Knyga dlja uchytelej y rodytelej / M.Y.Bujanov. – M. : Prosveshhenye, 1988. – 207 s.
4. Gyppenrejter Ju.B. Obshhat'sja s rebenkom. Kak? / Ju.B. Gyppenrejter. – M. : Knyga, 1996. – 163 s.
5. Diduk I. A. Specyfika vzajemyn mizh ridnymi bratamy ta sestramy / I.A.Diduk // Psihologija : [zb. nauk. prac']. – K. : Vyd-vo NPU im. M.P.Dragomanova, 1999. – Vyp. 3(6). – S. 181–190.
6. Dumytrashku T. Y. Faktory formirovaniya rebenka v mnogodetnoj sem'e : avtoref. dyss. na soyskanye nauch. stepeny kand. psyhol. nauk : spec. 19.00.07 «Pedagogicheskaja y vozrastnaja psihologija» / T.Y. Dumytrashku. – K., 1992. – 16 s.
7. Kvols K. Radost' vospytanyja. Kak vospytyvat' detej bez nakazanyja / Ketryn Kvols. – SPb. : YD Ves', 2004. – 288 s.
8. Klaus G. Vvedenye v dyfferencyal'nuju psihologiju uchenyja / G.Klaus; per. s nem.; red. Y. V.Ravych-Shherbo. – M. : Pedagogyka, 1987. – 176 s.
9. Kon Y.S. Rebenok y obshhestvo / Y.S.Kon. – M.: Nauka, 1988. – 269 s.
10. Pashukova T.Y. Vlyjanye faktorov semejnogo vospytanyja y osobennostej obshhenyja na egocentrycheskuju napravlennost' podrostkov / T.Y.Pashukova // Problemy suchasnoi' psihologii' : Zbirnyk naukovyh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psihologii' im. G.S.Kostjuka APN Ukrai'ny / za red. S.D.Maksymenka, L.A.Onufrijevoi'. – Vyp. 9. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Aksioma, 2010. – S.275–284.
11. Pen'kovs'ka N.A. Sim'ja formuje samoocinku dytyny / N.A.Pen'kovs'ka // Doshkil'ne vyhovannja. – 2002. – №6. – S.16–19.
12. Pryhod'ko Ju.O. Formuvannja pozytyvnyh vzajemyn u dytjachomu kolektyvi / J.O.Pryhod'ko. – K. : Radjans'ka shkola, 1987. – 127 s.
13. Russo Z.-Z. Julyja, yly Novaja Əloyza / Zhan Zhak Russo; per. s franc.; red. V.Дынник, L.Пynskyj. – M. : Hudozhestvennaja lyteratura, 1968. – S. 523.
14. Spok B. Razgovor s mater'ju : knyga o vospytanyu / B. Spok. – M. : Polytyzdat, 1990. – S. 129–132.
15. Stepanov V.G. Psihologija trudnyh shkol'nykov / V.G. Stepanov. – M. : Respublyka, 1996. – S. 211.

16. Fromm Э. Dusha cheloveka / Эрых Fromm; per. s angl.; red. S.Ygnatenko. – М. : Respublyka, 1992. – 430 s.
17. Shagraeva O.A. Detskaja psyhologyja : Teoretycheskyj y praktycheskyj kurs : Ucheb. posobyе dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenyj / O.A.Shagraeva. – М. : Gumanyt.yzd.cetr VLADOS, 2001. – 368 s.

O.B. Stoliarenko. The family influence onto the development of relations between children of different age. The article considers the results of theoretical and experimental studies on the problem of family relations between children of different age. The controversial pedagogues and psychologists' views on the child family position as elder or junior among brothers and sisters were analyzed. It was set that the family children conflict derived the emotion warmth deficit and complicated the formation of social links at adult age. The positive relations between brothers and sisters determine the successful socialization and reduce the future social problems. It was shown the main role of near adults, i.e. the parents and teachers, for different age children relation forming. It was revealed that the family experience of different age children relation didn't ensure the successful social relations but formed the child's readiness to the contacts out of family. It was set that the family experience of different age children relation was not only the sphere of different age contacts and it could be compensated by extra family experience of different age children relation. The child's interpersonal relations with peers or with adults can maintain the realization of potential abilities of children or reduce this process. The revealing of conditions, peculiarities, mechanisms of positive junior-pupils interpersonal relations forming is very important. While this age period there is active process of personal development, interpersonal relations are the most effective means to manage this development of child. Introducing junior pupils' interpersonal relations with peers or with adults to the learning activity is the way to their amplification and improving. Such interpersonal relations are mediated by the content of learning activity and by person's new growth accordingly to junior-pupils age.

Key words: family, family relations, child family position, different age children relation, elder position, junior position.

Received October 23, 2014

Revised November 19, 2014

Accepted December 09, 2014